

פועלים בתרגום במכונת הארגון

אלכסנדרה קלב*

המנדט שקיבלתי בחיבור זה הוא לדבר על פועלים בתרגום בראי מכונת הארגון, ספר שיהודה הוציא בשנת 1995 – באותה תקופה שבה פרסם את המאמר מעורר המחלוקת "קשר השתיקה" בעיתון הארץ והשתתף בייסוד הקשת הדמוקרטית המזרחית. מכונת הארגון נחשב לשיאו של הפרויקט הראשון בתקופה שנקראת, בטעות לדעתי, "שנהב המאוחר", הנפרדת מ"שנהב המוקדם", זה של לפני קבלת הקביעות באוניברסיטת תל אביב. חסידי "שנהב המאוחר" רואים אי-רציפות במעבר ממחקר פוזיטיביסטי כמותני, שאפיין את יהודה עד תחילת שנות התשעים, למחקר היסטורי, פרשני, ביקורתי ואיכותני שאיתו המשיך. אולם כבר מתחילת דרכו עסק המחקר של שנהב-שהרבני בביקורת המדע ובסוגיות של פוליטיקה, כוח ואי-שוויון אתני ומגדרי בתהליכי ייצור הידע. כך למשל במאמרו הראשון (Shenhav, 1986) הוא מראה באמצעות ניתוח סטטיסטי כיצד תלות במשאבים משפיעה על מידת המדעיות של מחקר אוניברסיטאי. בשנת 1995, במכונת הארגון, הוא מראה באמצעות ניתוח היסטורי כיצד הברונים השודדים השפיעו על אג'נדת המחקר בבתי ספר לכלכלה ולמנהל עסקים (שנהב, 1995). העניין נותר אותו עניין, אך ארגו הכלים ושטח השיפוט השתכללו פלאים. רצף דומה אפשר למצוא גם בין מכונת הארגון לפועלים בתרגום, ולכך אקדיש את חיבורי. בסיומו אצביע גם על ההבדל החשוב בין הספרים, שאולי מבשר על המעבר לתקופת "שנהב המאוחר".

בספר מכונת הארגון שנהב-שהרבני מציע ניתוח גניאלוגי וארכאולוגי ביקורתי של הניהול כפרקסיס רציונלי ושל התאוריה הניהולית כמדע. הניתוח נשען על היסטוריוגרפיה של צמיחת התאגידים הגדולים, של מאבק העובדים האלים בשנים 1870-1930 ושל תנועות הניהול הראשונות, אשר תרגמו את המאבק הזה למונחים הנדסיים (ומאוחר יותר פסיכולוגיסטיים) בהקשרים פוליטיים ותרבותיים שאפשרו זאת. הספר גם מציג קריאה מודרכת בתאוריות הניהול שהתפתחו מתחילת המאה ה-20 ועד זמננו, קריאה שחושפת – כמו שמיקלאנג'לו חושף את דמויות האסירים מתוך האבן – את הקשר הגורדי בין הניהול ומדע הניהול, ובין שני אלו להקשר לידתם. במכונת הארגון שנהב-שהרבני עורך למעשה ריצוף גנטי של הניהול המודרני, חושף את הדנ"א שלו באופן שאינו מאפשר לקורא לחזור לאחור, להבנה א־סוציולוגית וא־היסטורית של הניהול המודרני. והתוצאה הסופית היא משנת תודעה. לא פעם – כלומר, כמה פעמים בכל סמסטר – ניגשות אליי סטודנטיות שקראו את הספר ואומרות בפליאה, ולפעמים בכעס: איך לא ידענו את זה? ומספרות לי שהן לא מסוגלות לשוב ולחוות את מקום העבודה שלהן ואת תפקידן בעבודה כפי שחוו אותם קודם לכן. יש כאלה שאף מספרות שהן עומדות להתפטר או כבר התפטרו. אינני יודעת אם זו הייתה כוונת המחבר, אבל זו בהחלט אחת מתוצאות הספר.

* פרופ' אלכסנדרה קלב, החוג לסוציולוגיה ואתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

”מכונת הארגון” ו”פועלים בתרגום” כמקרי בוחן של חקירה ביקורתית ביסודות הפרופסיות המודרניות

מקרה הבוחן של הספר מכונת הארגון הוא ניהול. אבל הניתוח של שנהב־שהרבני – זה המפנה את מבט הגורגונה אל עצמה ומשתמש בניתוח סוציו־היסטורי כדי לחשוף את אבני הבניין והמשמעותיות האידאולוגיות, הפוליטיות והתרבותיות של פרופסיה מודרנית – מופיע גם בפועלים בתרגום, בהקשר של חקירה ביקורתית ביסודות תורת התרגום המודרני. כמקרה בוחן, הספר פועלים בתרגום מפגיש אותנו שוב עם כמה מהתובנות המרכזיות שבמכונת הארגון, וגם לוקח אותנו כמה צעדים קדימה. אני רוצה להדגים כאן את נקודות המפגש בין התובנות שעולות משני הספרים. הדוגמאות מובאות כמוכחן במשיכות מכחול גסות; הן אינן ממצות, והן מדגישות את הדמיון בין שני הפרויקטים הפרופסיונליים אך מתעלמות מרוב ההבדלים בין הפרויקטים המחקריים. ההשוואה היא הנרטיב שלי על הספרים.

הפיכתה של הפרופסיה מקטגוריה שקופה למושא מחקר היסטורי, פוליטי ותרבותי

שנהב־שהרבני הופך את הניהול ואת התרגום מקטגוריות תיווך שקופות לכאורה למושאו של מחקר היסטורי פוליטי. בעוד השיח הפרופסיונלי מציג את הניהול ואת התרגום כמכשירים טכניים וניטרליים המתווכים בין צדדים – מעסיק ועובד, סופר וקוראת – הניתוח של שנהב־שהרבני ממקם אותם ואת שיח הניטרליות כפרויקטים פוליטיים, המעוגנים ביחסי כוח ומעגנים אותם. בשני המקרים תהליך בניית הפרופסיה ומיסודה אינו מוגבל לשדה הפוליטי, אך הוא בלתי נפרד ממנו מעצם כינונו. הציטוטים בטבלה 1 מדגימים טיעון זה בשני הספרים.

טבלה 1. הניהול והתרגום כמכשירים פוליטיים

פועלים בתרגום	מכונת הארגון
<p>”הדגם [הניאו־קלאסי] של התרגום, המתמקד באינדיבידואל, מסתיר את הקליפה החברתית ואת התהליכים הפוליטיים שבתוכם הוא מסוגר. [...] דגם האינדיבידואל אינו מעיד כמוכחן על אדם המעורטל מהקשר פוליטי. להפך, המתרגם היחידני נבלע לתוך המאמץ לעבות את קורפוס הספרות הלאומית באמצעות תרגום הנאמן לפילולוגיה הלאומית ולאידיומטיות שלה.” (עמ' 48)</p>	<p>”המנהל המקצועי הוגדר כמי שתפקידו לתווך בין הון לעבודה. [...] הרטוריקה הניהולית, האפוליתית לכאורה, אפשרה לזנוח את העיסוק ב'בעיית העבודה' (קרי: המאבק הפוליטי של העובדים) ולהגדירה כבעיה טכנית.” (עמ' 15)</p>

"בעת החדשה [...] התרגום התנתק מן המשמעויות ההיסטוריות הרחבות שאפיינו אותו ועבר שינוי סוציולוגי רדיקלי. הוא הפך מפעולה שכללה תנועה, דיאלוג ותקשורת, לפרדיגמה סלקטיבית [...] כאשר אנו קוראים את התרגום בדפוס נגלית לעינינו רק הגרסה הסופית, ומעטים המקרים שבהם המתרגמים מספרים על קורות התרגום ותהליך העבודה, מספרים על התלבטויות וניסיונות שלא צלחו, או חושפים היסוסים וטיטות קודמות. [...] השינוי הזה [שבו נאלמו המאבקים, האמביוולנטיות, והפוליטיקה הכרוכים בתרגום] [...] לא היה בגדר תופעה מבודדת והיה קשור בפרויקטים קולקטיביים לאומיים, אידיאולוגיים ודתיים". (עמ' 11)

"פרידריך טיילור, אבי הניהול המדעי, היה למבשרה של תקופה, אותה כינה הניאל בל 'קץ האידיאולוגיה'. [...] אף שעבודתם [של המנהלים] התמקדה בשכלול מנגנוני השליטה הארגונית, הם הציגו את עשייתם כנייטרלית אובייקטיבית וכללית. עמדה זו טשטשה את העובדה שהמנהלים, מהנדסי התעשייה [...] ושאר מומחי הארגון קיבלו כעובדה קיימת את הנחות היסוד והסדר ההיררכי של התיעוש והשתמשו ברציונליות כאידיאולוגיה לקידום מעמדם המקצועי". (עמ' 16-17)

מעמדה הדיאלקטי של התאוריה המדעית בתהליך התמסדות הפרופסיה בשני הפרויקטים שנהבשהרכבי מתייחס לתאוריות המדעיות - הניהול, הפילולוגיה וההרמנויטיקה - כאל חלק בלתי נפרד מתהליך המיסוד של הפרופסיות. לדידו התאוריות מתרגמות את המשמעות הפוליטית של צמיחת הפרופסיות לשפה מדעית ורציונלית של קדמה. כפי שהציטוטים בטבלה 2 מדגימים, בספר מכונת הארגון אנו למדים על ההיסטוריה העקובה מדם של מאבק העובדים, שאף ששימשה ככמה ההיסטורית להתפתחות הניהול המודרני היא אינה נזכרת בתאוריות הניהול. בפועלים בתרגום אנו למדים על ההקשר הדיאלוגי וההקשר הקולוניאליסטי של התרגום ועל המאבק האתנו-לאומי, אשר נעלמים בתאוריית התרגום המודרני.

טבלה 2. מעמדה הדיאלקטי של התאוריה המדעית במיסודן של פרופסיות הניהול והתרגום

מכונת הארגון	פועלים בתרגום
"את תורת הארגון יש לקרוא, לדעתי, לא כפרשנות חיצונית על צמיחת ארגונים, אלא כחלק בלתי נפרד מן התופעה שבאנו להסביר". (עמ' 16)	"הפילולוגיה וההרמנויטיקה התפתחו בד בבד עם התרגום ואף התעצמו בזכותו, אך באופן פרדוקסלי לכדו אותו בגבולותיהן". (עמ' 13)

"ההיסטוריה של צמיחת הארגונים התעשייתיים היא היסטוריה עקובה מדם [...] [ו]מעידה שהשימוש במונחים 'היררכיה', 'רציונליות' ו'מודרניות' [...] אינו נייטראלי, ואינו נקי מאינטרסים פוליטיים. בתנאים מסוימים משמשים מושגים אלו, במודע או שלא במודע, 'סיפור כסוי' לאירועים אלימים, למאוייהן של קבוצות שולטות, לניצול של קבוצות חלשות [...]". (עמ' 15)

"תרגום [...] המעמיד פנים של ניטרליות, והמסגרת הלינגוויסטית המדגישה דיוק לשוני, תחביר קביל וכיוצא בזה, עומדת בסתירה ליחסי הכוח הקולוניאליים המתקיימים בתוך חדר התרגום ומחוצה לו". (עמ' 149)

"התאוריות הקלאסיות בתחום המכונה 'לימודי תרגום' [...] נשענות בעיקר על לינגוויסטיקה, פילולוגיה והרמנויטיקה, ועד לפני כשלושה עשורים הן החריגו את הפוליטיקה והסוציולוגיה מן הדיון". (עמ' 13)

המדע מנרמל את הפרא

שנהב־שהרבני מנתח את הניהול ואת התרגום כפרויקטים אוריינטליסטיים הנושאים הבטחה לנרמל את הפרא על ידי המדע. בתהליך הנרמול, המנהל והמתרגם מנסחים מחדש את הנרטיב של הפרא, את משמעות המושגים המתארים את חווייתו. הציטוטים בטבלה 3 מדגימים זאת. הציטוטים ממכונת הארגון מדגימים את ההנגדה שיוצרת התאוריה הניהולית בין המנהל ההגיוני והתבוני ובין העובד הרע, היצרי והטיפש, ואת השפה שמבנה פרופסיוני הניהול לתיאור עולם העבודה; הציטוט מפועלים בתרגום מדגים גם הוא, דרך דבריו של המתרגם מנחם קפליוק, את ההבניה של המקור הערבי כחסר עקביות, לקוי, מפריע, דברני, ואת המתרגם המערבי כבעל היכולת לתקן ליקויים אלו.

טבלה 3. נרמול הפרא בעזרת המדע

פועלים בתרגום	מכונת הארגון
"הקורא, הרגיל אצל ספרות מערבית מסוג של זרם התודעה, יכול אולי למצוא בהגנב והכלבים ליקויים פה ושם כמו חוסר עקביות בסגנון ההפנמה, אריכות וכדומה [...] המתרגם מוצא לחובה לציין כי הרשה לעצמו במקומות מסוימים להשמיט [...] או לקצר מה שנראה כמיותר או מפריע לשטף הסיפור. משום כך לא תמיד הקפיד לתרגם כצורתם אותם קטעי המונולוגים הלוקים פה ושם בדברנות יתרה ושינה את המבנה שלהם". (המתרגם מנחם קפליוק מסביר כיצד תרגם את הגנב והכלבים לנגיב מחפוז, עמ' 150)	"ברטוריקה הניהולית שימשה הרציונליות כדי להבליט את תבונת המנהל ואת יכולתו להשתמש בתבונה זאת לארגון החברה על בסיס הגיוני [...] תוך התגברות על הרוע, שרירות הלב, הטיפשות והיצר..." (עמ' 15)
	"בתוך הארגון הביורוקרטי עוסקים מומחים שונים [...] ביצירה של אידיאולוגיה ארגונית והפצתה. זוהי אידיאולוגיה אשר במידה רבה מגדירה ומבארת עבור כל 'אדם עובד' מושגים בסיסיים כמו תרבות, קונפליקט, זמן, יצרנות, פנאי, הנאה, או הגשמה עצמית". (עמ' 13)

המנהלים והמתרגמים כמעמד חדש

שנהב־שהרבני מראה כי הטענה למדעיות ניטרלית של הניהול והתרגום המודרניים מתרחשת לא רק בהקשר של פרויקט קפיטליסטי, לאומי או אוריניטליסטי אלא גם בהקשר של מעמד חדש המבקש לבסס לעצמו לגיטימציה מול עמדה חשדנית ומול מובן־מאליו אחר. הציטוטים בטבלה 4 מדגימים את החשדנות כלפי המנהלים והמתרגמים הראשונים, ואת החדשנות שבפרויקט הפרופסיונלי שהציעו בשדות פעולתם.

טבלה 4. הניהול והתרגום כפרקטיקה של מעמד חדש

פועלים בתרגום	מכונת הארגון
<p>"למרות ההבדלים ביניהם, ממקום למקום ומזמן לזמן, נדמה שתכונה אחת שזורה בכל ההיסטוריה של הדרוגמנים [המתורגמנים המוקדמים]: היחס החשדני כלפיהם, אשר נלוותה לו תמיד דרישה לנאמנות אבסולוטית [...]". (עמ' 20)</p>	<p>"[בתחילת המהפכה התעשייתית] מלאכת הניהול נעשתה על ידי בעלי ההון ושותפיו, בדרך כלל חברי משפחה. [...] היחסים בין בעלי ההון והמנהל השכיר היו מבוססים על חשדנות וניכור. כאשר בעל הון טיפוסי בענף הטקסטיל גייס סוכנים שכירים לעזרה, הוא [הגביל את פעילותם באופן מפורש לנושאים טכניים בלבד. הסוכנים עסקו בעיקר באיכות האריגים ובאחזקת המכונות, ועבדו תחת עיניו] הפקוזה". (עמ' 47)</p>
<p>"[התרגום האינדיבידואלי] נראה היום מובן מאליו, אולם כאשר הוצע לראשונה בשנת 1426 נחשב מהפכני כיוון שסוכם את סדר הדברים [...] כניגוד לפרקטיקות של תרגום קולקטיבי שהיו נהוגות בימי הביניים ותחילת הרנסנס". (עמ' 37)</p>	<p>"כיום אנו מזהים בעלי הון ומנהלים כבעלי אינטרסים משותפים. צריך לזכור שהניהול בראשיתו היה תופעה רדיקלית. הידע המקצועי והמעמד העצמאי של המנהלים התנגש לעיתים עם רצונם של בעלי ההון". (עמ' 72)</p>

מחלוקות תאורטיות פנים־פרדיגמטיות

הניהול והתרגום המודרניים התפתחו תוך כדי דיאלוג פנימי ביקורתי, אשר הוליד הנחות תאורטיות ושיטות עבודה חדשות. אולם בשני המקרים שנהב מסב את תשומת ליבנו לכך שהמחלוקות התאורטיות נותרות תחומות בשיח פנים־פרדיגמטי, שאינו מערער על הנחות היסוד שהתאוריה מאשררת והפרקטיקה משעתקת. הציטוטים בטבלה 5 מציגים את המחלוקות בשיח הניהולי והפילולוגי־לינגוויסטי וגם את גבולות השיח הביקורתי, המשאירים את שאלת יחסי הכוח והפוליטיקה מחוצה לו.

טבלה 5. מחלוקות תאורטיות פנים־פרדיגמטיות

מכונת הארגון	פועלים בתרגום
<p>"מאיו מתח ביקורת על הטיילורזים וראה בו חלק משורש הרע של הסכסוך בתעשייה. הוא גרס [...] שהארגון המודרני גזל מן העובד את האוטונומיה המקצועית, זלזל באינטליגנציה שלו, יצר מטלות מונוטוניות והציע בתמורה למאמץ רק שכר. [...] ואף על פי כן היו למאיו ולטיילור כמה הנחות יסוד משותפות. שניהם האמינו במדע ובשירותו לטובת הרעיון התעשייתי, שניהם סיפקו למעביד כלים כנגד התארגנות עובדים ולטפול קל שלהם, שניהם האמינו אמונה עיוורת ברעיון הפרודוקטיביות". (עמ' 191)</p>	<p>"המודל האינדיבידואלי לאומי [של התרגום] לא התערער גם לנוכח המחלוקות על איכות התרגומים, מחלוקות [...] אשר נכלאו בשיח פילולוגי ולינגוויסטי המבוסס על אנטינומיות כמו 'מקור' מול 'יעד', 'דיוק' מול 'רשלנות', 'אדקוויטיות' מול 'אקוויוולנטיות' וכיצא באלה. המושגים ששימשו את המודל [...] טומנים בחובם הנחות יסוד בדבר יציבות טקסטואלית הן של טקסט המקור והן של הטקסט המתורגם". (עמ' 12)</p>
	<p>"זוהי תמצית השאלה בתאוריה של התרגום: 'למי נאמן המתרגם' - למקור, לפטרוֹן, ללאום, לשפה, לאסתטיקה, לאמת? האם הוא צריך להיות מתווך הוגן? משרתם של שני אדונים [...] אולם השאלה המהותית יותר [...] היא: מה הם יחסי הכוח בין שני האדונים ומה היא נאמנות בהקשר הקולוניאלי". (עמ' 29)</p>

חשיבה ביקורתית והדיאלקטיקה של כלוב הברזל

בשני הספרים, מכונת הארגון ופועלים בתרגום, שנהב־שהרבני עסוק בפירוק קטגוריות מודרניות ובהבנייתן מחדש באופן שמנכיח את מרכיביו הפוליטיים, המעמדיים, הלאומיים והאתניים. במכונת הארגון הוא מישיר מבט אל הדיאלקטיקה של המודרניות, אך אינו מרגיש שהוא יכול לה; את זאת ממחיש הציטוט מן הספר בטבלה 6, שבו שנהב־שהרבני טוען כי אנו לכודים בכלוב הברזל של המודרניות. בפועלים בתרגום הוא שוב נתקל במלכודת הדיאלקטיקה, כך עולה מן הציטוט הראשון מן הספר בטבלה 6, אבל הפעם הוא יכול לה - על כך מעיד הציטוט השני. כמו פרומתאוס שהחזיר את האש לבני האדם, כך שנהב־שהרבני החזיר את התרגום אל בית היוצר של ההיסטוריה כאשר ניסח את המודל האידיאלי של התרגום הדיאלוגי וקידם בפועל את יישומו בהקמת סדרת הספרים מכתוב.

טבלה 6. סופה של הדיאלקטיקה?

פועלים בתרגום	מכונת הארגון
<p>"מבחינה אנושית קשה, ואין צורך, לשלול את ההשקפה האינדיבידואליסטית של המתרגמים באשר לעבודתם ולניסיונם, אולם בה בעת אנו נדרשים לעקוף את ההסברים הנעוצים בעיקרון של אינדיבידואליזם מתודולוגי [...]". (עמ' 100)</p> <p>"ההצעה לטיפוס אידיאלי של תרגום דו-לאומי, עם עקרונות תיאורטיים המגולמים במעשה התרגום ומשוחזרים על ידו, מבקשת להתחמק מן ההגדרות הפרופסיונליות ומהגבולות הממוסדים ששמים משקולות למחשבה ביקורתית". (עמ' 100)</p>	<p>"לא ניתן לבקר את הרציונליות אלא בכליה [...]". מבחינה פיסית לא נוכל לצאת מגבולותיו הביורוקרטיים של העולם הלא-אישי [...]. מתוך נענוע עיקש יותר של הסורגים [של כלוב הברזל], מתוך היכרות טובה יותר עם הכבלים המקיפים אותנו, אנו יכולים לנסות להסתכל על עצמנו - ולא להבזק אחד - מבחוץ. כמוכן שנמצא את עצמנו אז בכלוב אחר. זוהי משימה סזיפית, שאינה מבטיחה דבר. אך לא עלינו לסיים את המלאכה. ואין אנו בני חורין להיבטל ממנה". (עמ' 282)</p>

לסיום

בחיבור קצר זה טענתי כי שני הספרים, מכונת הארגון ופועלים בתרגום, עוסקים בתופעות היסטוריות הומולוגיות משהו. הם מהווים שני מקרי בוחן לפרויקטים פרופסיונליים מודרניים, המקבעים ומנרמלים יחסי כוח ואי-שוויון מעמדיים, אתניים ולאומיים תוך יומרה לניטרליות ולמדעיות, כאילו הם כלים הכרחיים להתגברות על אי-הוודאות הכרוכה במפגש עם הנתפס כנחות וכמאיים - העובדים או המיעוט האתני.

משיכות המכחול העבות של ההשוואה הדגישו את הדומה בין שני הפרויקטים, אך השונה מלמד לא פחות. ההיבט האתני של מיסוד הניהול נותר רק מרומז במכונת הארגון, אף שהיה חלק מרכזי בחשיבתו ובמחקריו של שנהב-שהרבני באותה עת. גם ההיבט הפרקטי הפוליטי אינו קיים בספר, הגם שבאותה עת היה שנהב-שהרבני פעיל חברתי וממקימי הקשת הדמוקרטית המזרחית ושנהב לאחר מכן (ב-1996) פרסם את "קשר השתיקה", המאמר הפובליציסטי שהיכה גלים על מחיקת המזרחיות הישראלית. מכונת הארגון נותר אפוא פרויקט מדעי המנותק מן הפוליטיקה האתנית של שנהב-שהרבני. אך בפועלים בתרגום האתניות תופסת את קדמת הבמה, וכך גם הקריאה למסד תאוריה וסדר חברתי אלטרנטיביים. אם כן, בפועלים בתרגום שנהב-שהרבני, שאולי עתה אפשר לכתותו "שנהב המאוחר", אינו מפריד עוד בין הפוליטיקה למדע אלא ממנף אותם הדדית. תודה, יהודה. לא יכולה לחכות לדבר הבא.

מקורות

- שנהב, יהודה. (1995). מכונת הארגון: חקירה ביקורתית ביסודות תורת הארגון. שוקן.
- Shenhav, Yehouda A. (1986). Dependency and compliance in academic research infrastructures. *Sociological Perspectives*, 29(1), 29-51.